

زمخشری و داشتن کتابی مختصر اما جامع جهت یادگیری آسانِ طلاب علوم دینی، و چگونگی تقسیم‌بندی ابواب آن، اختصاص دارد.

انجامه ارزشمند نسخه آستان قدس به صورت زیر است:

تمّ کتبه الكتاب المسمى بالكفاية بعون الله الملك الوهاب واليه المرجع والمآب علی یدی العبد الضعیف المحتاج الی رحمة الله تعالی محمد بن نصرالله المجلی غفرالله ذنوبهما و ستر عیوبهما بحق من لا نبی بعده فی يوم الاثنین قبل الزوال الشمس الخامس فی ماه القدیم دیه ماه تاریخهما خمس و ثمانین و ثمانمایه من هجرة المصطفی خیر البریه.

همچنین در ذیل انجامه نیز آمده است:

تمّ الكتاب بحمدالله تعالی علی ید اضعف العباد محمدبن نصرالله بمدرسة سید سادات العالم العامل العلامة الفاضل الكامل کشاف المشکلات و المغلقات و مظهر استار المعجزات و مبین اسرار الايات سید المکرم المعظم سید محمد کیا زاد الله عمره.

مشخصات نسخه خطی الکفایه در جلد دوازدهم فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی این گونه آمده است:

... کاتب محمدبن نصرالله المجلی، تاریخ کتابت دوشنبه پنجم دی ماه قدیم ۸۸۵ هجری قمری، محل کتابت مدرسه سید محمد کیا [زادالله عمره]، عناوین اقسام و ابواب و فصول بخط ثلث جلی، اوراق معلق به حواشی کاتب و استاد فقیه حسن و فقیه حاجی و قاضی محمود علی بن ابراهیم و جاربردی و ابوسعید بن احمد زواری و سید هادی کیا و عده‌ای دیگر... (عرفانیان ۱۳۷۰: ۳۲۹-۳۳۱).

با توجه به تاریخ ۸۸۵ هجری در نسخه الکفایه، احتمالاً «استاد فقیه حسن در ارتباط با یوسف بن حسن جماستانی [جمستانی؟]» یاد شده در نسخه الابانه به شماره ۶۶۲۳ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (دانش پژوه ۱۳۵۷: ۳۱۳-۳۱۹) و «سلیمان بن حسن جماستانی» یاد شده در نسخه تفسیر کتاب الله به شماره ۹۵ کتابخانه صدوقی یزدی (حسینی اشکوری ۱. کاتب نام او را با جمله دعائیه «زادالله عمره» نوشته است و از اینجا معلوم می‌شود که بفرض عدم تغییر نام بانی، مدرسه مذکور از ابنیه قرن نهم بوده است (نک: عرفانیان ۱۳۷۰، ص ۳۳۱، یادداشت ۱).
۲. چمستان امروزه از مناطق شهری شهرستان نور مازندران و در دامنه جنگل واقع می‌باشد.

اشعار طبری در نسخه خطی «الكفاية في علم الاعراب»

علی ذبیحی

پژوهشگر در زمینه فرهنگ و ادب و زبان مازندرانی
azabihin@yahoo.com

نسخه خطی الکفایه فی علم الاعراب در نحو عربی متعلق به قرن نهم هجری، محفوظ در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی است. این نسخه به شماره ۳۸۹۸ و به زبان عربی و خط نسخ هفت و هشت سطری، شامل ۲۲۷ برگ (با صفحات شناسنامه، مکرر و یادداشت‌های استدر اکی در میان برگ‌ها - ۲۴۴ برگ) در اندازه ۵/۲۰×۱۴ سانتی متر است (عرفانیان ۱۳۷۰: ۳۲۹).

الکفایه هم‌راستا با نسخه‌های متعدد تفسیر کتاب الله، الابانه و دیگر نسخه‌های هم‌خانواده، علاوه بر شرح و تعلیقات در حاشیه صفحات، دارای لغات گویشی به زبان طبری به همراه خطوط ارتباطی بین متن اصلی و شرح و تعلیقات در حاشیه و به سنت کتابت زیدیان شمال ایران است. تا کنون سه نسخه دانشگاه تهران، مجلس سنا و دکتر حسین مفتاح (عمادی حائری ۱۳۸۸: ۲۳) بیش از نسخه آستان قدس مجال بروز و معرفی یافته‌اند.

صفحه آغاز نسخه الکفایه دارای دو تاریخ بازبین قدیمی است از جمله تاریخ «شهر محرم الحرام سنه ۱۱۰۴». همچنین در حاشیه بالای همین صفحه آمده است: «کتاب الکفایه فی علم الاعراب تألیف بعضی متاخرین از زمخشری و امثال او». صفحات آغازین نسخه (پ ۱ - ر ۵) به اختصار به حمد و ثنای خدا و رسول اسلام و آل اخیار و اصحاب و ابرار، احتیاج طلاب به دانستن علم الاعراب جهت تحصیل علوم اسلامی از فقه، کلام، تفسیر و اخبار، علت انتخاب کتاب الکفایه از

۱۳۸۳: ۷۵-۷۶) است که هر دو نسخه به شیوه کتابت زیدی با ترجمه طبری لغات بوده و در ارتباط با تفسیر کتاب الله از ابوالفضل بن شهردویر بن یوسف دیلمی (۱۳۸۸) هستند.

کتاب الکفایه فی علم الاعراب اثر ضیاء الدین مکی اخطب خوارزم صدر الاثمه خطیب خوارزمی از شاگردان برجسته علامه جلاله زمخشری است. او از دانشمندان برجسته سده ششم هجری است که شهرت او بسی فراتر از خوارزم و سنت حنفیان این شهر، در میان شیعیان و زیدیان و مذاهب سنی گسترش یافته بود. علت اصلی شهرت او در میان شیعیان، تعلق خاطر او به نقل فضائل اهل بیت و تألیف دو کتاب مناقب و مقتل الحسین^(ع) بوده است. او به دلیل آنکه از شاگردان زمخشری بوده و خود نیز در علوم ادب دستی قوی داشته و اشعار بسیاری نیز سروده بوده، محل عنایت دانشمندان مذاهب مختلف بوده است. همچنین کتاب الکفایه هم یکی از دلایل این شهرت بوده است. در این خصوص زیدیان ایران به دلیل نیاز به کتابی در نحو و هم علاقه خاصی که به سنت زمخشری و شاگردانش داشته‌اند، کتاب او را بارها رونویسی می‌کرده‌اند (انصاری، و بگاه بررسی‌های تاریخی، مقاله «ضیاء الدین مکی و کتاب الکفایه») و طالب علمان زیدی گیلان و طبرستان آن‌ها را در مدرسه‌ها می‌خوانده‌اند (دانش پژوه ۱۳۵۰: ۱۸۰). اما از آنجا که سنت ترجمه و لغت‌نویسی در بین سطور به زبان محلی در میان زیدیان شمال ایران رایج بود، کتاب الکفایه نیز طبق همان سنت دارای افزوده‌هایی به ترجمه طبری می‌باشد.

چگونگی ترجمه و نحوه کتابت این نسخه، همانند نسخه‌های متعدد تفسیر کتاب الله و هم خانواده‌های آن به سنت کتابت زیدیان شمال ایران است. این سنت را دانش پژوه (۱۳۴۸)، آقابزرگ (الذریعه، ج ۴، ص ۲۵۶-۲۵۸)، مادلونگ (۱۹۸۷)، برجیان (۱۳۸۸: ۱۰۶-۱۰۸) و عمادی حائری (۱۳۸۸: ۳۱ و ۳۲، ۱۳۸۹: ۱۳) توضیح داده‌اند. همچنین مادلونگ در مقدمه اخبار ائمه الزیدیه به مناسبت ذکر تاریخ زیدیان ایران پس از سده ششم هجری، ذکری نیز از الگوی نسخه‌های خطی نوشته‌های زیدیان ایران در سده‌های هفتم به بعد می‌کند و از نسخه‌های الإبانه هوسمی و نیز چندین نسخه تفسیر با همان سبک و سیاق از نقطه نظر نوع و الگوی نگارش نسخه‌ها سخن به میان می‌آورد» (انصاری، و بگاه بررسی‌های تاریخی، مقاله «تفسیر کتاب الله متنی

از کدامین دوره...»). «این دستنویس‌ها به طرزى خاص تنظیم شده و دارای یادداشت‌ها و توضیحاتی است غالباً به فارسی یا گویشی محلی که به طور پراکنده بر صفحات نسخه نوشته شده و هر کدام به وسیله یک خط به واژه مورد توضیح در متن وصل شده است» (مادلونگ ۱۳۶۹: ۴۳۴).

نسخه مورد گفت‌وگو، علاوه بر تشابه ساختاری و محتوایی با مکتوبات زیدی و سه نسخه دیگر الکفایه، دارای هشت تکبیت گویشی مشابه با زبان ترجمه لغات در حاشیه برخی از صفحات نسخه است که در این مجال برای نخستین بار ارائه می‌شوند. به همین منظور علاوه بر رونویسی اشعار یاد شده، تصاویر آن نیز یک‌جا ارائه می‌گردند تا ضمن در اختیار داشتن ابیات نسخه خطی، خوانش‌های مشکوک نیز برطرف گردد.

اشعار

ملا مت جه بو که ملا متا خاسم من
اجین بملا مت پرجینم تی یاسه من

(گ ۱۰ ر)

جه ازل پیدا بکدی تو دوستیا
تو محمدا نکفتی که دوستیا

(گ ۱۰ پ)

دنیز که نماند می سیما
هرو بدلی خون شورم می دیما (شوم دیما)

(گ ۱۱ ر)

من پرجین جی کافر مپر جینا
یا فلان این شرتی (شربتتی) مرک واجینا

(گ ۱۱ پ)

آتش دکدی و مرا بسوجانی
ترا خیر با [،] که مرا خوش نزد جانی (نرنجانی؟)

(گ ۱۲ ر)

این غم که من دارمه ایره اشتر داشتی
کافرا قادر بدوزخ جون داشتی

(گ ۱۴۱ ر)

من نخور میره مرا خوره غمی باره
جون نخوشه می زندئی آوی یار
(گ ۱۴۲ ر)

کر مرا این عقل بودی دل بتو کی دادمی
تو مرا دیوانه خونی این سخون دلگیر نیست
(گ ۱۸۸ ب)

منابع

آقابزرگ طهرانی، محمد محسن، الذریعه الی تصانیف الشیعه، بیروت: ۱۴۰۳ - ۱۴۰۶ / ۱۴۸۳ - ۱۹۸۶.
انصاری، حسن، «وبگاه بررسی های تاریخی» به نشانی ansari.ketaban.com، مقاله های «دانشمندان گمنام ایران (سومین مشیخه زیدی)» و «تفسیر کتاب الله متنی از کدامین دوره...» و «کتابی کلامی از ابو مضر الشریحی» و «ضیاء الدین مکی و کتاب الکفایه».
برجیان، حبیب، ۱۳۸۸، «متون طبری»، آینه میراث، ضمیمه ش ۱۵، تهران: میراث مکتوب.
حسینی اشکوری، احمد، ۱۳۸۳، فهرست نسخه های خطی کتابخانه صدوقی یزدی، قم: مجمع ذخایر اسلامی،
دانش پژوه، محمد تقی، ۱۳۴۸، فهرست میکروفیلم های ۱. بالای این بیت لغت «کیلی/گیلی» نوشته شده است.

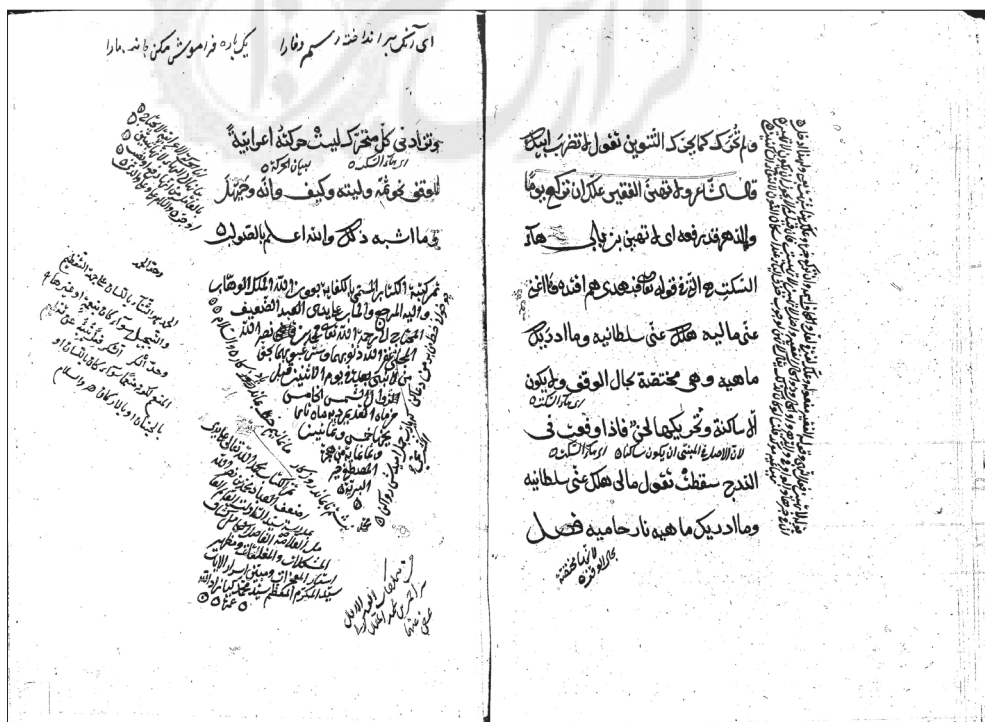
کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱، تهران: دانشگاه تهران.
دانش پژوه، محمد تقی، ۱۳۵۰، «دو مشیخه زیدی»، نامه مینوی (مجموعه مقالات)، به کوشش حبیب یغمایی و ایرج افشار و محمد روشن، تهران: دانشگاه تهران، ص ۱۸۸ - ۱۶۳.
عرفانیان، غلامعلی، ۱۳۷۰، فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، ج ۱۲، ص ۲۲۹ - ۳۳۱، مشهد: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

عمادی حائری، محمد، ۱۳۸۸، تفسیر کتاب الله، ابوالفضل بن شهردویر دیلمی، ج ۲، چاپ عکسی و مقدمه به کوشش: محمد عمادی حائری، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

عمادی حائری، محمد، ۱۳۸۹، الابانه همراه بازو ائمه الابانه، ابوجعفر محمد بن یعقوب هوسمی، چاپ عکسی، به کوشش محمد عمادی حائری، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

مادلونگ، ویلفرد، ۱۹۸۷ میلادی، اخبار الائمة الزیدیه فی طبرستان و دیلمان و جیلان، بیروت.

مادلونگ، ویلفرد، ۱۳۶۹، «متون بازیافته عربی درباره تاریخ امامان زیدی طبرستان و دیلمان و جیلان»، ترجمه حشمت مویذ، ایرانشناسی، سال ۲، ص ۴۴۶ - ۴۳۱.

انجامه نسخه الكفایة فی علم الاعراب

P 010-1	ملاشد بدبوکه ملامشا خام من اچين بلامتد پرچينتم ياسه من ۵
P 010-2	بازل پيدا بکدی نو دوسشيا تو محمد انگه که دو شيا ۵
P 011-1	دبزه که غاندي بيما هوو بدلی خون شوم دجا ۵ رای م
P 011-2	من پرچين بي کافر مبرچينا يا فلان اين شربتي مرک و اچينا ۵
P 012-1	آتشی دکدی و مرابو جانی ترا چي که ما خوشی نزر جانی ۵
P 141-1	اين غم که من دارم ابره اشتر داشتی کافوا فادر بدو رخ جون داشتی ۵
P 142-1	من نخور ميده مرا خوره غمی باره ^{کيلی} جون نخوشم می زندگی آوی یاره ۵
P 188-2	که مرا اين نقل بودی دل نبوک دادی تو مراديو انه خو خه اين سخن دلکيم نيست ۵

تصوير يکجا شده اشعار گویشی در نسخه الکفایه فی علم الاعراب